EKONOMIE

ZÁKLADNÍ KURZ

Markéta Šumpíková
Vít Pošta

EKONOMIE

ZÁKLADNÍ KURZ

Markéta Šumpíková

Vít Pošta

2026

ÚVOD

Publikace je rozdělená na mikroekonomickou a makroekonomickou část, obě části i jednotlivé kapitoly na sebe úzce navazují, proto je vhodné studovat témata v pořadí, které je zde uvedeno.

Jak pracovat s úkoly a příklady?

Prostudujte si kapitolu, vypracujte si níže uvedené úkoly před cvičením (seminářem), pokud jej máte ve výuce předmětu. Pokud cvičení (seminář) ve výuce zařazené nemáte, postupujte samostatně podle vlastního časového plánu.

Jak používat klíčové pojmy, mentální mapy a zkratky?

Jde o vybrané klíčové pojmy, mentální mapy a zkratky, jejichž znalost neznamená znalost celé látky vysvětlované v dané kapitole. Pracujte s nimi jako s hlavními orientačními body.

Co kniha obsahuje?

V první kapitole jsou představeny vybrané základní pojmy a metody používané v ekonomii, které se pak prolínají celou publikací.

Následují kapitoly 2. – 5. zaměřené na mikroekonomickou analýzu chování jednotlivých subjektů (primárně domácností a firem) na trzích statků a služeb a na trhu práce. Cílem těchto

kapitol je ukázat, jak domácnosti a firmy optimalizují svoji situaci na těchto trzích, konkrétně, jak se domácnosti rozhodují o nákupu statků a služeb (2. kapitola), jak se firmy rozhodují o objemu výroby a ceně (3. kapitola), jak se domácnosti rozhodují mezi prací a volným časem a jak se firmy rozhodují o nájmu práce s cílem maximalizovat zisk (4. kapitola). Rozhodování domácností a firem na trhu kapitálu je v makroekonomické části u kapitol Spotřeba a Investice. A konečně 5. kapitola mikroekonomické části pojednává o obecném hledání rovnováhy ideálního trhu a o problémech fungování skutečného tržního mechanismu.

Kapitoly 6. – 12. obsahují výklad základních jevů a souvislostí fungování celé ekonomiky, tj. na makroekonomické úrovni. V kapitolách 6. – 9. se postupuje podle logiky HDP a agregátních výdajů a vysvětluje se, na čem tyto výdaje především závisí. V kapitole 10. je stručně nastíněna rovnováha trhu peněz v podmínkách cílování inflace a způsoby měření cenové hladiny a inflace. Kapitola 11. představuje model AD – AS a princip makroekonomické rovnováhy. V poslední, 12. kapitole, jsou analyzovány makroekonomické nerovnováhy z pohledu krátkého, střednědobého a dlouhodobého horizontu. Je vysvětlena podstata ekonomického cyklu, nezaměstnanosti a nastíněny možnosti řešení makroekonomických nerovnováh pomocí fiskální a monetární politiky. Poslední podkapitola je věnována

vybraným hlavním determinantám dlouhodobého ekonomického růstu.

Pro úspěšnou práci s touto publikací platí následující pravidla. Za prvé, vysvětlení shrnutá v tabulkách představují pouze zkratkovité shrnutí některých vybraných souvislostí. Rozhodně tedy nepokrývají celou látku, kterou je k danému tématu třeba znát pro úspěšné zvládnutí závěrečného hodnocení. Mějte na vědomí, že ke znalosti daného tématu vždy patří znalost toho, co přesně jednotlivé veličiny v tabulce znamenají, jak se případně vypočítají, jaké faktory je ovlivňují a jak, a také je třeba umět vysvětlit, proč dochází k daným jevům a projevům vyjmenovaným v tabulce tak, jak je uvedeno v textu publikace.

Za druhé, z důvodu jednoduchosti výkladu jsou některé souvislosti uvedeny jako fakt bez dalšího odvození, nebo s uvedením omezené verze odvození. Pro případné zájemce o kompletní výklad odvození odkazujeme na Pošta, Šumpíková (2022). Ekonomie (středně pokročilý kurz), 2. vydání a Pošta, Šumpíková (2021). Průvodce studiem ekonomie. Obě e-book vydalo eknihyjednou.cz. A pro případné zájemce o hlubší makroekonomickou analýzu lze, jako výchozí publikaci, doporučit Pošta (2018). Všechny tyto publikace jsou uvedeny v seznamu literatury na konci tohoto textu. Pokud byly použity elektronické zdroje dat, jsou odkazy uvedeny přímo v textu z důvodu snadnějšího přístupu pro čtenáře, ačkoliv norma ČSN

01 6910 upravuje citace jinak, čehož jsou si autoři vědomi. V tomto případě ovšem volí ve prospěch vyššího komfortu čtenářů při případném dohledávání dat na internetu.

Za třetí, celý text publikace je vzájemně propojený. Pokud u některého výkladu přijdete na to, že nedokážete vysvětlit souvislost, na níž se v textu odkazuje stylem: „viz výše uvedený výklad“, „bylo vysvětleno v předchozích kapitolách“ apod., je to vždy signál o tom, že je potřeba se k danému tématu vrátit a dostudovat jej, abyste dobře porozuměli textu, který se na tuto látku odkazuje.

Za čtvrté, ekonomie je vnitřně silně provázaný systém sledující určitou logiku po celou dobu výkladu. Příprava na závěrečné hodnocení formou naučení se látky nazpaměť je jednak zbytečně náročná na mentální kapacitu a jednak málo efektivní pro budoucí použití v reálném životě. Je vhodnější postupně pochopit podstatu a principy jevů, což umožní lépe si propojovat nové poznatky a aplikovat již poznané na další témata. Je dobré vědět, že s ohledem na výše uvedené povede průběžné studium k lepším výsledkům u závěrečného hodnocení.

1 Metody, vybrané pojmy

Ekonomii už dávno používáte

Je pondělí ráno. Máte dvě hodiny do přednášky, omezený rozpočet a několik možností: dát si snídani, koupit si kávu, jet MHD, vzít sdílené kolo, nebo si část peněz nechat na večer. Zároveň se rozhodujete, jestli volnou hodinu věnujete studiu, spánku, sportu nebo přátelům.

Možná to nevypadá jako ekonomie. Ve skutečnosti jste právě narazili na její základ: omezené zdroje, volbu, náklady obětované příležitosti a hledání nejlepší dosažitelné varianty.

Po této kapitole byste měli umět:

Vysvětlit rozdíl mezi ekonomií a ekonomikou; rozlišit mikro- a makroekonomický pohled; poznat pozitivní a normativní výrok; vysvětlit abstrakci, model a ceteris paribus; vyjmenovat ekonomické subjekty a výrobní faktory; pracovat s pojmy vzácnost, alternativní náklady, mezní rozhodování a optimalizace.

Ekonomie není totéž co ekonomika

Ekonomika je realita kolem nás: firmy, domácnosti, ceny, mzdy, daně, výroba, spotřeba, nezaměstnanost, banky nebo zahraniční obchod.

Ekonomie je společenská věda, která tuto realitu zkoumá. Zajímá ji zejména rozhodování ekonomických subjektů o použití dostupných zdrojů a vztahy, které z těchto rozhodnutí vznikají.

Zapamatujte si: Ekonomika je „svět, který pozorujeme“. Ekonomie je „způsob, jak se mu snažíme porozumět“.

Ekonomie není jeden dokonale jednotný soubor názorů. Existují různé školy a přístupy. Tato kapitola se drží základních pojmů a metod hlavního proudu ekonomie.

Mikroekonomie a makroekonomie: dva pohledy na jednu ekonomiku

Mikroekonomie	Makroekonomie
Zaměřuje se na jednotlivé subjekty a konkrétní trhy.	Zaměřuje se na ekonomiku jako celek.
Příklad: Jak zvýšení ceny kávy změní nákup jednoho studenta?	Příklad: Proč v celé zemi roste inflace nebo nezaměstnanost?

Tabulka 1.1 Mikroekonomie a makroekonomie (vlastní zpracování)

Rychlý test: „Proč zdražilo espresso v kavárně před fakultou?“ je typicky mikroekonomická otázka. „Proč rostou ceny v celé zemi?“ je makroekonomická otázka.

Co je a co by mělo být: pozitivní a normativní výroky

V ekonomických debatách se snadno smíchají dvě odlišné otázky: Co se děje? A co by se podle nás dít mělo?

Pozitivní výrok

Popisuje realitu nebo vztah mezi jevy a lze ho alespoň v principu porovnávat s daty. Příklad: „Průměrné nájemné ve městě letos vzrostlo.“

Normativní výrok

Obsahuje hodnotový soud. Příklad: „Město by mělo regulovat ceny nájemného.“ Data mohou informovat diskusi, ale samotná nerozhodnou, jaký hodnotový cíl má společnost zvolit.

Miniúkol: Je výrok „Vysokoškolská doprava by měla být zdarma“ pozitivní, nebo normativní? A jak by se změnil typ výroku, kdyby zněl „Po zavedení bezplatné dopravy vzrostl počet cest studentů o 12 %“?

Abstrakce a ekonomické modely: mapa, ne fotografie reality

Ekonomická realita je složitá: lidé mají různé cíle, informace, příjmy a preference a stejné situace mohou vyhodnotit odlišně. Ekonomové proto používají abstrakci a modelování, aby oddělili podstatné vztahy od detailů, které pro danou otázku nejsou klíčové.

Dobrý model je podobný mapě metra: není přesnou fotografií města, ale právě díky zjednodušení pomáhá orientovat se v tom, co potřebujeme sledovat.

Schéma 1.1 Zjednodušený postup ekonomického modelování (vlastní zpracování)

Zapamatujte si: Závěr modelu má smysl pouze společně s jeho předpoklady. Když se předpoklady významně změní, nemusí být závěr přenositelný do nové situace.

V moderní ekonomii se modely kombinují s daty a různými empirickými metodami. Pro první kurz je ale nejdůležitější naučit se rozpoznat, co model zjednodušuje, co drží konstantní a jakou otázku se snaží zodpovědět.

Ceteris paribus: změňme jednu věc a ostatní na chvíli držme stejné

Představte si, že chcete zjistit, zda cena kávy ovlivňuje počet káv, které studenti kupují. Jenže spotřebu zároveň ovlivňuje cena čaje, příjem, počasí, únava, zkouškové období nebo preference.

Ceteris paribus (c. p.) znamená „za jinak nezměněných podmínek“. V modelu například změníme pouze cenu kávy a ostatní relevantní faktory ponecháme stejné, abychom izolovali vliv ceny.

Pozor na časté nedorozumění

Ceteris paribus neříká, že v reálném světě se ostatní věci opravdu nemění. Jde o analytický krok, který pomáhá pochopit jeden vztah po druhém.

Kdo v ekonomice rozhoduje? Ekonomické subjekty

Domácnosti: spotřebovávají statky a služby, nabízejí práci, získávají příjmy a rozhodují o jejich použití.

Firmy: vyrábějí statky a služby, zaměstnávají pracovníky a rozhodují o výrobě, cenách, nákladech a investicích.

Vláda / veřejný sektor: vybírá daně, poskytuje veřejné služby, nakupuje statky a služby a vytváří pravidla.

Zahraničí: zahrnuje subjekty mimo domácí ekonomiku, s nimiž probíhá obchod a finanční transakce.

Stejný subjekt může na různých trzích vystupovat v jiné roli. Domácnost například kupuje oběd na trhu statků a služeb, ale na trhu práce nabízí svůj čas a schopnosti.

Příklad propojení

Student pracuje na částečný úvazek ve firmě, z výplaty si koupí notebook a část peněz uloží na účet. Během jediného týdne tak vstoupí do několika trhů a vystupuje v různých rolích.

Z čeho vyrábíme? Výrobní faktory

Faktor	Co si pod ním představit
Práce	lidská činnost a schopnosti využívané při výrobě.
Půda	pozemky, prostory a přírodní zdroje používané při výrobě nebo bydlení.
Kapitál	prostředky využívané k výrobě dalších statků a služeb.
Technologie	znalosti a postupy, které určují, jak lze zdroje kombinovat a využívat.

Tabulka 1.2 Výrobní faktory (vlastní zpracování)

V jednodušších modelech lze členění zúžit a některé položky spojit, konkrétně například půdu a kapitál sjednotit pod kapitál. To je další příklad abstrakce: model používá takovou míru detailu, jakou daná otázka potřebuje.

Vzácnost: proč vůbec musíme volit

Kdybyste měli neomezené peníze, čas, energii i všechny statky, velká část ekonomických rozhodnutí by zmizela. V praxi jsou však zdroje omezené vzhledem k možnostem jejich použití.

Vzácnost znamená právě tuto omezenost zdrojů vzhledem k tomu, k čemu bychom je mohli využít. Vzácnost proto vytváří nutnost volby.

Zapamatujte si: Vzácnost → volba → vzdáváme se jiné možnosti. Tím vznikají alternativní náklady.

Alternativní náklady: skutečná cena není vždy na účtence

Máte dvě hodiny a volíte mezi přípravou na zkoušku a koncertem. Vstupenka stojí 300 Kč. Ekonomické náklady koncertu však nejsou jen peníze: součástí rozhodnutí je i hodnota nejlepší možnosti, které se vzdáváte.

Alternativní náklad (náklad obětované příležitosti) je hodnota nejlepší nevyužité alternativy.

Příklad

Pokud je vaší nejlepší nevyužitou alternativou dvouhodinové studium, pak je právě přínos z tohoto studia alternativním nákladem návštěvy koncertu. Není nutné, aby měl alternativní náklad peněžní podobu.

Klesající dodatečný přínos: proč pátý kousek pizzy není jako první

Představte si, že máte velký hlad. První kousek pizzy je skvělý, druhý stále velmi dobrý, třetí příjemný a u pátého už můžete mít pocit, že další porce za moc nestojí. Celkové uspokojení ještě může růst, ale dodatečný přínos každé další porce klesá.

Jde o projev obecného ekonomického zákona klesajícího mezního přínosu dalších jednotek. S tímto zákonem se budeme setkávat i v jeho konkrétních podobách, například jako zákon klesajícího mezního užitku nebo zákon klesajících výnosů. Ekonomický zákon není kodifikovaným zákonem v pravém slova smyslu, ve Sbírce zákonů jej nenajdete, jde o natolik frekventovaný jev v ekonomické realitě, že mu ekonomové dali přízvisko ekonomický zákon.

Důležité upřesnění

V tomto úvodním kurzu pracujte s myšlenkou „dodatečného přínosu“. Konkrétní ekonomické zákonitosti mají vlastní předpoklady a přesné použití, které se rozvíjí v dalších kapitolách.

Mezní neboli přírůstkové rozhodování: vyplatí se ještě jedna jednotka?

Ekonomické rozhodování často neprobíhá jako otázka „ano/ne“ pro celou činnost, ale jako porovnání přínosu a nákladu dalšího kroku. Místo „Je studium dobré?“ se ptáme „Vyplatí se mi studovat ještě jednu další hodinu?“

Přírůstkové rozhodování si můžeme ilustrovat na tomto jednoduchém příkladu.

Další kopeček	Odhadovaný dodatečný přínos	Cena
1.	100 Kč	50 Kč
2.	75 Kč	50 Kč
3.	55 Kč	50 Kč
4.	30 Kč	50 Kč

Tabulka 1.3 Ilustrační příklad klesajícího dodatečného přínosu a konstantního dodatečného nákladu (vlastní zpracování)

V tomto jednoduchém příkladu dávají první tři kopečky z pohledu studenta smysl, protože jejich odhadovaný dodatečný přínos převyšuje cenu. U čtvrtého je tomu naopak.

V reálném světě navíc často rozhodujeme podle očekávaného přínosu, protože výsledek předem neznáme jistě. To je jeden z důvodů, proč se ekonomické modely snaží jasně oddělovat podmínky jistoty, rizika a nejistoty.

Optimalizace: nejlepší dosažitelná možnost při omezeních

Optimalizace znamená hledání nejlepší dosažitelné varianty vzhledem k cíli a omezením. Neznamená to „mít co nejvíce všeho“, ale rozhodnout se co nejlépe v daných podmínkách.

Subjekt	Možný cíl	Typická omezení
Spotřebitel	maximalizovat užitek ze spotřeby	příjem a ceny
Firma	např. minimalizovat náklady dané produkce	technologie, ceny vstupů, požadovaný objem produkce
Student	najít nejlepší kombinaci studia, práce a odpočinku	čas, energie, peníze, termíny

Tabulka 1.4 Příklady cílů a omezení (vlastní zpracování)

Zapamatujte si: Ekonomická otázka často zní: Jaký je můj cíl, jaká mám omezení a co se změní, když udělám ještě jeden krok?

Ekonomie v jedné studentské situaci

Zvažujete, zda dnes večer vezmete další směnu na brigádě. Ekonomické myšlení může vypadat takto:

1. Vzácnost: Máte omezený čas a energii.

2. Volba: Brigáda, studium, sport, přátelé nebo odpočinek.

3. Alternativní náklad: Jaká je nejlepší možnost, které se vzdáte?

4. Mezní uvažování: Vyplatí se vám právě tato další směna?

5. Nejistota: Nevíte přesně, jak moc budete zítra potřebovat čas na studium.

6. Omezení: Peníze, rozvrh, únava, termíny.

7. Optimalizace: Vyberete variantu, která je vzhledem k vašemu cíli a omezením nejlepší dosažitelná.

Shrnutí kapitoly

- Ekonomie je společenská věda zkoumající rozhodování o využití zdrojů; ekonomika je samotná ekonomická realita.
- Mikroekonomie se zaměřuje na jednotlivé subjekty a trhy, makroekonomie na ekonomiku jako celek.
- Pozitivní výroky popisují, co je; normativní výroky vyjadřují, co by podle autora mělo být.
- Ekonomové používají abstrakci a modely. Jejich závěry je nutné číst společně s předpoklady.
- Ceteris paribus znamená „za jinak nezměněných podmínek“ a slouží k izolaci vlivu jednoho faktoru.
- Základními ekonomickými subjekty jsou domácnosti, firmy, vláda a zahraničí; výrobní faktory zahrnují práci, půdu, kapitál a technologie.
- Vzácnost vede k volbě. Alternativní náklad je hodnota nejlepší nevyužité možnosti.
- Při mezním rozhodování porovnáváme dodatečný přínos a dodatečný náklad další jednotky.
- Optimalizace hledá nejlepší dosažitelnou variantu při daném cíli a omezeních.

Klíčové pojmy

Ekonomie: společenská věda zkoumající rozhodování ekonomických subjektů a využívání zdrojů.

Ekonomika: reálný systém ekonomických aktivit.

Mikroekonomie: analýza jednotlivých subjektů a konkrétních trhů.

Makroekonomie: analýza ekonomiky jako celku.

Pozitivní výrok: výrok popisující realitu nebo vztah mezi jevy.

Normativní výrok: hodnotící výrok o tom, jak by realita měla vypadat.

Abstrakce: záměrné zjednodušení reality pro analýzu podstatných vztahů.

Ekonomický model: zjednodušené zachycení části reality založené na určitých předpokladech.

Ceteris paribus: za jinak nezměněných podmínek.

Ekonomický subjekt: účastník ekonomického rozhodování; v základním členění domácnost, firma, vláda nebo zahraničí.

Výrobní faktor: zdroj využívaný při produkci; práce, půda, kapitál a technologie.

Vzácnost: omezenost zdrojů vzhledem k možnostem jejich využití.

Alternativní náklady: hodnota nejlepší nevyužité alternativy.

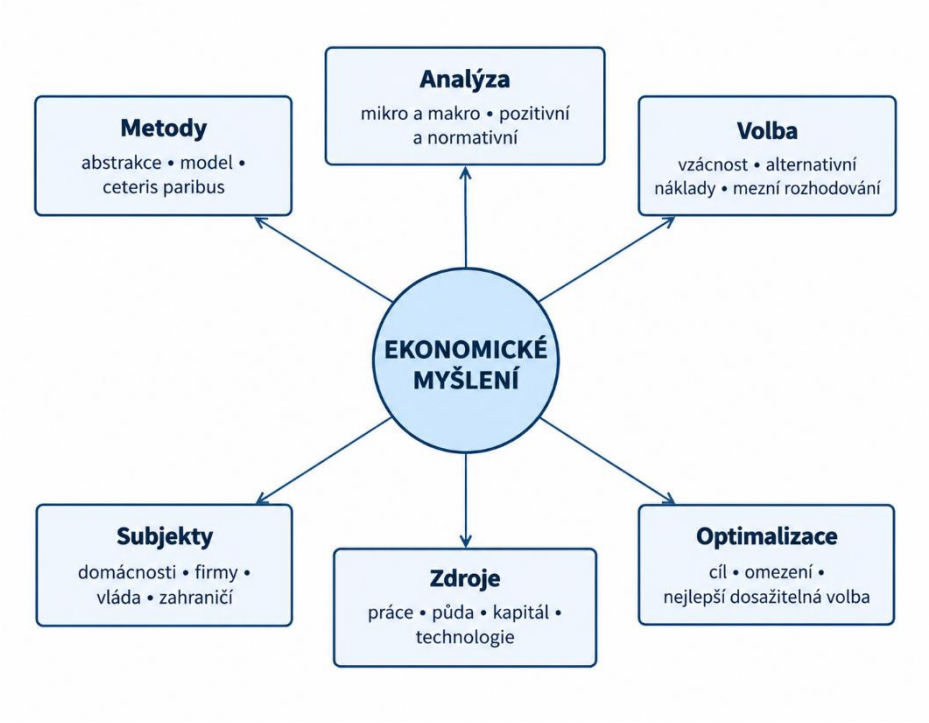
Mezní / přírůstková veličina: změna spojená s jednou dodatečnou jednotkou.

Optimalizace: hledání nejlepší dosažitelné varianty při daných omezeních.

Seznam zkratek

Zkratka	Význam
c. p.	ceteris paribus – za jinak nezměněných podmínek
tj.	to jest
např.	například
aj.	a jiné
atp.	a tak podobně

Mentální mapa kapitoly

1.1 Otázky, příklady a úkoly

Začněte rychlou kontrolou, potom přejděte k aplikacím.
U úloh není důležité pouze dojít k odpovědi, ale umět vysvětlit proč.

A. Rychlá kontrola porozumění

1. Vysvětlete vlastními slovy rozdíl mezi ekonomií a ekonomikou. Uveďte jeden příklad z univerzitního života.

2. Rozhodněte, zda jsou následující otázky spíše mikroekonomické, nebo makroekonomické: (a) Proč menza zvýšila cenu oběda? (b) Proč v celé zemi rostou spotřebitelské ceny? (c) Kolik zaměstnanců má přijmout firma? (d) Proč během recese roste nezaměstnanost?

3. Vytvořte jeden pozitivní a jeden normativní výrok k tématu školného nebo studentského bydlení.

4. Co je abstrakce a proč je pro ekonomické modelování užitečná? Zároveň uveďte jednu nevýhodu příliš silného zjednodušení.

5. Vysvětlete ceteris paribus na příkladu poptávky po kávě.

6. Jak se liší ekonomická zákonitost od zákona ve Sbírce zákonů?

7. Vyjmenujte čtyři ekonomické subjekty a ke každému uveďte jednu typickou ekonomickou činnost.

8. Vyjmenujte výrobní faktory a ke každému doplňte konkrétní příklad.

B. Aplikace: ekonomie ve vašem dni

1. Vzácnost ve 24 hodinách: Sepište čtyři činnosti, kterým byste dnes chtěli věnovat čas. Máte jen dvě volné hodiny. Jak se zde projevuje vzácnost?

2. Alternativní náklad: Zvolte jednu z těchto možností: dvouhodinová brigáda, studium, sport nebo setkání s přáteli. Co je alternativním nákladem vaší volby? Pozor: hledejte nejlepší nevyužitou alternativu, ne součet všech ostatních možností.

3. Ceteris paribus v praxi: Chcete zjistit, jak cena studentského oběda ovlivňuje počet prodaných obědů. Uveďte alespoň čtyři další faktory, které by bylo vhodné v jednoduchém modelu držet konstantní.

4. Klesající dodatečný přínos: Uveďte vlastní příklad činnosti nebo spotřeby, u níž je pro vás každá další jednotka méně přínosná než předchozí. Vysvětlete, proč.

5. Mezní rozhodnutí: Máte už za sebou tři hodiny studia. Další hodina vám podle odhadu zvýší připravenost na test o 8 bodů ze 100, ale znamená ztrátu hodiny spánku. Jaké informace byste ještě potřebovali, abyste se mohli rozhodnout, zda studovat dál?

C. Mini případová studie: jeden večer, několik ekonomických principů

Situace: Eliška má v pátek večer 600 Kč a čtyři volné hodiny. Může jít na koncert (vstup 450 Kč, doprava 60 Kč), vzít tříhodinovou směnu na brigádě (výdělek 480 Kč), zůstat doma a připravovat se na pondělní test nebo jít zdarma běhat s kamarádkou. V sobotu ráno má naplánovaný seminář.

9. Které zdroje jsou v této situaci vzácné?

10. Jaké mohou být alternativní náklady návštěvy koncertu? Proč nelze odpovědět bez znalosti Eliščiných preferencí?

11. Jak byste formulovali mezní otázku, pokud Eliška už dvě hodiny studovala a zvažuje třetí?

12. Uveďte jeden příklad cíle a alespoň dvě omezení, která by vstoupila do její optimalizace.

13. Vytvořte z této situace jeden pozitivní a jeden normativní výrok.

D. Práce s modelem

Navrhněte jednoduchý model, který zkoumá, zda délka dojíždění ovlivňuje pravděpodobnost, že student navštíví nepovinnou přednášku. Vyplňte:

Zkoumaná otázka	
Vysvětlovaná veličina	
Hlavní faktor, který měníme	
Co držíme ceteris paribus	

Důležitý předpoklad	
Kdy by závěr modelu nemusel platit	

E. Krátký numerický příklad: mezní rozhodování

Kavárna nabízí malé dezerty za 45 Kč. Student odhaduje svůj dodatečný přínos z 1.–5. dezertu na 90, 70, 50, 35 a 15 Kč.

14. Kolik dezertů by v jednoduchém mezním modelu koupil, pokud porovnává pouze dodatečný přínos s cenou?

15. Co se změní, pokud cena vzroste na 55 Kč?

16. Proč je tento výpočet pouze model a ne přesná předpověď skutečného nákupu? Uveďte alespoň dvě příčiny.

F. Výzva: vysvětlete ekonomii někomu mimo obor

Napište maximálně 120 slov pro spolužáka z jiného oboru. Musíte v textu správně použít pojmy: vzácnost, alternativní náklad, ceteris paribus a optimalizace. Použijte jediný příklad z běžného studentského života.

2 Rozhodování domácností na trzích statků a služeb

2.1 Jak se spotřebitel rozhoduje o nákupech

Koho budeme zkoumat

Představte si jednoho spotřebitele, který se rozhoduje, co si koupí. Má své preference, určitý důchod a ceny, které nemůže měnit. Právě tento zjednodušený spotřebitel je hlavní postavou této kapitoly.

Domácnost budeme chápat jako samostatně hospodařící jednotku, která ze svých příjmů hradí své výdaje. Pro zjednodušení budeme pracovat s jednočlennou domácností, tedy s jedním člověkem. V textu se proto budou pojmy domácnost a spotřebitel používat pro tutéž rozhodující jednotku.

Spotřebitel nakupuje statky i služby pro konečnou spotřebu. Pro stručnost budeme mluvit spřevážně o statcích, ale odvozené principy platí také na služby, které domácnost spotřebovává.

Analýza stojí na několika předpokladech. Spotřebitel se rozhoduje v situaci jistoty, takže přesně zná užitek ze spotřeby

dané jednotky. Pracujeme tedy se skutečným, nikoli očekávaným užitkem. Spotřebitel zároveň nemůže měnit ceny statků. V realitě může být smlouvání o ceně možné, ale v tomto modelu od něj abstrahujeme.

Další zjednodušení se týká času a důchodu. Sledujeme pouze jedno období. Spotřebitel v něm celý svůj současný důchod utratí na současnou spotřebu, takže v této kapitole nespoří ani se nezadlužuje. Rozhodováním mezi současností a budoucností se budeme věnovat později, konkrétně v mezičasové volbě v makroekonomické části.

Předpoklady modelu

Jedna osoba, jedno období, jistý užitek, dané ceny a celý současný důchod použitý na současnou spotřebu. Při dalším výkladu je důležité tyto předpoklady neztratit ze zřetele.

Cílem spotřebitele je dosáhnout co nejvyššího užitku ze spotřeby. Jeho volba však není neomezená. Omezuje ji důchod a ceny pořizovaných statků a služeb. V této kapitole znamená důchod příjem domácnosti plynoucí z vlastnictví výrobních faktorů. Mezi zdroje příjmů domácností patří například mzdy a platy, výdělky z podnikání, úroky, dividendy nebo renty.

Co byste po kapitole měli umět

Vysvětlit užitek a mezní užitek, odvodit logiku spotřebitelského optima, rozlišit substituční a důchodový efekt, pracovat s cenovou, křížovou a důchodovou elasticitou a vysvětlit vztah individuální a tržní poptávky.

Užitek, preference a mezní užitek

Užitek je definován jako subjektivní míra uspokojení potřeby. Potřeby mohou být fyziologické, emoční a mentální. Slovo subjektivní je zde zásadní: stejný statek nemusí přinášet stejný užitek různým lidem a nemusí přinášet stejný užitek ani stejnému člověku v různých situacích.

Ukážeme si to na příkladu jídla. Svíčková nebo řízek mohou různým spotřebitelům přinášet odlišnou míru uspokojení podle toho, zda dané jídlo mají rádi, zda jsou hladoví, kdy budou jíst příště a v jakém vztahu je daný statek k ostatním statkům. Proto není smyslem porovnávat konkrétní číselné hodnoty užitku mezi různými lidmi. Důležitější je pořadí alternativ, tedy zda spotřebitel hodnotí v dané situaci jednu možnost výše, stejně nebo níže než jinou.

Jak číst pojem užitek

Nejde o objektivní vlastnost výrobku. Užitek je subjektivní pocit spotřebitele z uspokojení jeho potřeb.

Celkový užitek U je užitek ze všech spotřebovaných jednotek daného statku. Mezní užitek MU je užitek z dodatečně přidané jednotky. Užitek závisí na preferencích, tedy na tom, zda spotřebitel statek preferuje a jak silná jeho preference je.

Budeme pracovat s nejčastější podobou mezního užitku, tj. kladné hodnoty a s rostoucím spotřebovaným množstvím statku bude mezní užitek klesající. Kladný znamená, že další jednotka až do bodu saturace (nasycení) celkový užitek zvyšuje. Klesající znamená, že každá další jednotka přináší menší přírůstek užitku než předchozí, tomu se říká zákon klesajícího mezního užitku. Tento zákon je projevem obecnějšího zákona klesajících výnosů, který jsme si vysvětlili v první kapitole. Za bodem saturace je mezní užitek záporný a celkový užitek klesá, to jsou situace, kdy nám spotřeba dalších jednotek statku už přináší újmu, nikoliv užitek (například při přejedení se oblíbeným jídlem). Taková spotřeba je ovšem z hlediska správného použití vzácných zdrojů neefektivní a nebudeme se jí dále zabývat.

Výjimečně se může stát, že u prvních jednotek může mezní užitek nejprve růst a teprve poté klesat. Pro další výklad se ale pracuje s obecným předpokladem klesajícího mezního užitku.

Substituty a komplementy

Užitek závisí také na vztahu mezi statky. Substituty jsou statky, které lze pro konkrétního spotřebitele v určitém poměru navzájem nahrazovat, může jít třeba o čaj a kávu. Komplementy se spotřebovávají společně, aby vznikl požadovaný užitek. Příkladem je automobil s benzínovým motorem a benzín.

Kontrolní otázka

Proč může tentýž statek přinášet dvěma lidem rozdílný užitek? Odpověď hledejte v subjektivnosti potřeb a preferencí, nikoli v samotné fyzické vlastnosti statku.

Optimalizace u spotřebitele

Spotřebitel může něco silně preferovat a přesto si to nekoupit. Cena a důchod vymezují prostor toho, co je skutečně dosažitelné.

Nejprve si vysvětlíme rozhodování o jednom statku a potom rozšíříme stejnou logiku na dva statky. Předpokládáme

pozitivní preference, tedy že spotřebitel má statky rád a více jednotek preferuje před menším množstvím. Spotřebitel maximalizuje užitek, ale je omezen cenami a důchodem.

Jeden statek: kdy koupit další jednotku

Dalším předpokladem je, že spotřebitel dokáže svůj mezní užitek vyjádřit v peněžních jednotkách, aby jej mohl porovnat s cenou. Pokud je mezní užitek dodatečné jednotky vyšší než její cena, dodatečný přínos převyšuje náklad a spotřebitel má motivaci jednotku koupit. Pokud je mezní užitek nižší než cena, tuto jednotku už nekoupí.

MU = P

Rozhodování proto směřuje k rovnosti mezního užitku poslední nakoupené jednotky a její ceny. U jednotek nakoupených dříve bude MU vyšší než P. Rozdíl mezi ochotou platit, kterou zde představuje MU, a skutečně placenou cenou je spotřebitelský přebytek. Nejde tedy o přebytečné množství statku.

Častá záměna

Spotřebitelský přebytek není zásoba nevyužitých výrobků. Je to výhoda ze směny, tedy rozdíl mezi ochotou platit a skutečnou cenou.

Dva statky: houska a bageta

Situaci blíže prozkoumáme na příkladu housek a baget jako blízkých substitutů. Náš spotřebitel je s ohledem na užitek ochoten zaměňovat 4 housky za 1 bagetu, protože mezní užitek housky hodnotí tento spotřebitel číslem 10 a mezní užitek bagety 40. To je poměr vycházející z jeho individuálních preferences. Cena housky je 3 Kč za kus, cena bagety 15 Kč za kus. To jsou hodnoty, které jsou spotřebiteli určeny trhem, a nemůže je změnit.

1. Preference a užitek	2. Ceny a důchod	3. Optimum
V jakém poměru mohou být housky nahrazovány bagetami, aby spotřebitel dosáhl stejný celkový užitek.	V jakém poměru lze housky a bagety při nákupu zaměňovat při využití rozpočtu.	Kde se vyrovná poměr vycházející z preferencí s poměrem vycházejícím z cen.

Schéma 2.1 Tři kroky rozhodování o houskách a bagetách (vlastní zpracování)

V prvním kroku rozhodují pouze preference a užitek. Poměr MU housky k MU bagety je 10 ku 40, tedy 1 ku 4. Spotřebitel je proto podle tohoto příkladu ochoten nahradit 1 bagetu 4 houskami, aby zachoval stejnou hladinu celkového užitku.

$$\mathbf{MU_{housky} / MU_{bagety} = 10 / 40 = 1 / 4}$$

Tento poměr se nazývá **mezní míra substituce ve spotřebě MRSc.** Pokud spotřebitel zvyšuje množství housek a chce zachovat stejný celkový užitek, musí množství baget snižovat. Čím více housek má, tím méně jsou pro něj vzácné a jejich mezní užitek klesá. Baget naopak ubývá, stávají se vzácnějšími a jejich mezní užitek roste. Ochota dál nahrazovat bagety houskami se tak snižuje.

Ve druhém kroku rozhodují ceny a důchod, nikoli preference. Poměr cen je 3 ku 15, tedy 1 ku 5. Pokud spotřebitel nekoupí 1 bagetu, může si při těchto cenách koupit 5 housek a zachovat stejné výdaje. Tento poměr si budeme označovat jako **mezní míru substituce ve směně MRSe**.

$$\mathbf{P_{housky} / P_{bagety} = 3 / 15 = 1 / 5}$$

Ve třetím kroku se oba pohledy spojí. Aby spotřebitel maximalizoval užitek a současně efektivně využil celý důchod, musí se vyrovnat poměr mezních užitků s poměrem cen. Stejnou podmínku lze přepsat jako rovnost mezního užitku připadajícího na jednu peněžní jednotku u obou statků.

$$\mathbf{MU_{housky} / MU_{bagety} = P_{housky} / P_{bagety},}$$

tedy **MRSc = MRSe,**

po úpravě: $\mathbf{MU_{housky} / P_{housky} = MU_{bagety} / P_{bagety},}$

Kde MU = mezní užitek (marginal utility), P = cena (price).

Po dosazení hodnot dostaneme 10 / 3 > 40 / 15, tedy přibližně 3,3 > 2,7. Spotřebitel tedy ještě není v optimu. Každá koruna vynaložená na housky mu v tomto bodě přináší větší mezní užitek než koruna vynaložená na bagety.

Protože ceny měnit nemůže, může se k optimu přiblížit pouze změnou spotřebovávaných množství. Zvýší spotřebu housek, tím jejich vzácnost a mezní užitek sníží. Současně sníží spotřebu baget, tím jejich vzácnost a mezní užitek zvýší. Proces pokračuje, dokud se oba poměry MU ku P nevyrovnají, přičemž vzhledem ke zjednodušení výkladu v tomto kurzu nebudete schopni vypočítat přesné optimální množství housek a baget. K tomu byste potřebovali doplnit algebraickou část analýzy, tj. funkci užitku, rozpočtové omezení a použít optimalizační metody (například Lagrangeova metoda), které nejsou předmětem tohoto základního kurzu. Cílem je pochopit princip rozhodování.

Jádro optimalizace

Nejde jen o to, který statek má vyšší MU. Rozhodující je, jaký mezní užitek připadá na jednu peněžní jednotku, tedy poměr MU / P.

2.2 Vliv ceny daného statku na poptávané množství tohoto statku

Dosavadní analýza připravila čtyři základní parametry ovlivňující poptávku spotřebitele po daném statku: preference, cenu daného statku Px, cenu druhého statku Py a důchod I. Dále budeme vždy měnit pouze jeden z vybraných parametrů (Px nebo Py nebo I) a ostatní ponecháme stejné, tedy použijeme princip ceteris paribus.

Podívejme se nyní na vliv změny ceny housek (housky zde považujeme za statek X). Původní cena housky je 3 Kč za kus, cena bagety 15 Kč za kus. Předpokládejme, že náš spotřebitel má výdaje 60 Kč, za které nakoupil10 housek a 2 bagety. Když cena housky klesne na 2 Kč, stejný koš stojí 50 Kč a spotřebiteli zbývá 10 Kč na jiné nákupy.

EX původně = 3 × 10 + 15 × 2 = 60 Kč

EX po poklesu ceny = 2 × 10 + 15 × 2 = 50 Kč,

kde EX = expenditures, výdaje.

Pro zjednodušení pracujeme s předpokladem nekonečné dělitelnosti statků. Proto lze zbývajících 10 Kč v modelu použít například na 5 housek, dvě třetiny bagety nebo jinou kombinaci obou statků. Smyslem tohoto předpokladu není popsat reálný nákup pečiva doslova, ale ukázat změnu rozpočtového omezení.

Mění se také poměr cen. Původně bylo možné nahradit 1 bagetu 5 houskami. Po poklesu ceny housky lze místo jedné bagety koupit 7,5 housky. Změna ceny proto působí dvěma cestami: substitučním efektem a důchodovým efektem. Celkový efekt TE je jejich součtem.

Substituční efekt

Substituční efekt sleduje změnu spotřebního koše při zachování stejné hladiny celkového užitku. Spotřebitel nakupuje více statku, který se stal relativně levnějším. V příkladu zlevnily housky vůči bagetám, takže substituční efekt vede k růstu množství housek a poklesu množství baget.

Je třeba důsledně odlišit absolutní a relativní cenu. Absolutní cena housky klesla z 3 Kč na 2 Kč, tedy o 1 Kč. Relativní cena

housky vůči bagetě se změnila z 3 / 15 = 0,2 na 2 / 15, přibližně 0,134. Jedna houska tedy vyžaduje obětovat menší část bagety než před změnou ceny.

Relativní zlevnění nemusí znamenat, že se statek stane absolutně levnějším než druhý statek. Můžeme si to ukázat na příkladu zcela jiných statků, například na ledničce za 10 000 Kč a topinkovači za 1 000 Kč. Relativní cena jedné ledničky je 10 topinkovačů. Po poklesu ceny ledničky na 5 000 Kč zůstává lednička absolutně dražší, ale její relativní cena vůči topinkovači se snížila z 10 na 5 (jedna lednička je už jen 5 topinkovačů).

Důchodový efekt

Důchodový efekt změny ceny se týká reálného důchodu. Nominální důchod je počet peněžních jednotek, které má spotřebitel k dispozici. Reálný důchod je kupní síla této částky, tedy množství statků, které za ni lze při daných cenách koupit.

Při nominálním důchodu 60 Kč mohl spotřebitel před změnou ceny koupit maximálně 20 housek nebo 4 bagety. Po poklesu ceny housky na 2 Kč může za stejných 60 Kč koupit maximálně 30 housek, zatímco maximální počet baget zůstává 4, protože jejich cena se nezměnila. Nominální důchod je stále 60 Kč, ale reálný důchod se zvýšil.

Reakce na vyšší reálný důchod může být dvojí. Pokud spotřebitel zvýší množství daného statku, nazýváme takový

statek „normálním“ statkem. Pokud množství sníží, jde o tzv. méněcenný statek.

Substituční efekt	Důchodový efekt	Celkový efekt
Relativně levnější statek se nakupuje ve větším množství.	Pokles ceny zvyšuje reálný důchod. U normálního statku množství roste, u méněcenného může klesat.	U normálního statku se oba efekty sčítají. U méněcenného působí proti sobě a záleží na jejich převaze.

Schéma 2.2 Celkový efekt poklesu ceny daného statku (vlastní zpracování)

U normálního statku jdou substituční a důchodový efekt stejným směrem, takže pokles ceny vede k růstu poptávaného množství. U méněcenného statku působí proti sobě. U většiny méněcenných statků převažuje substituční efekt, takže i zde pokles ceny obvykle zvýší poptávané množství, ale méně než u normálního statku při stejné změně ceny. Pokud by převládl důchodový efekt, tak při poklesu ceny by se množství nakoupeného méněcenného statku snižovalo.